

TON VAN DER LEE

HET GROTE SPEL

DE NEDERLANDSE
ASIELCRISIS

JUST
PUBLISHERS

Voorwoord

Het vliegtuig duikt de grijze wolken in. Even later landen we met gierende motoren. Na bijna dertig jaar ben ik terug in Nederland. Regen klettert tegen de raampjes. *Welcome back.*

De gezagvoerder meldt dat we zijn aangekomen op de Kaagbaan. Het zal nog wel even duren voor we de terminal bereiken, maar we mogen onze telefoons vast aanzetten.

Overall om me heen lichten smartphones op, klinken piepjes. Het eerste wat ik zie op mijn beeldscherm is het immer glimlachende gezicht van premier Mark Rutte. Zijn naam ken ik wel, maar ik zou geen van zijn ministers kunnen noemen. Zo lang ben ik weg geweest, zo slecht heb ik het nieuws uit mijn geboorteland gevolgd. Het leek ook allemaal zo ver weg en zo onbelangrijk. ‘Kabinet valt op asielsdossier.’ Ik lees het artikel vluchtig door. Onenigheid over asielzoekers. Iets over een spreidingswet, veiligelanders... termen die me niets zeggen. Is dit thema zo belangrijk in Nederland dat er een kabinet op valt? Dat wist ik niet.

Ik scrol verder naar het weerbericht. Ruim twintig graden morgen, geregeld zon. Mooi weer voor Nederlandse begrippen, maar voor mij zal het wenen worden. Het eerste wat ik doe als ik door de douane ben is een jas kopen.

Vanuit een tijdelijke etage in Amsterdam (er hangt een bord van een make-laar aan het balkon, bij verkoop moet ik eruit) leer ik mijn geboorteland opnieuw kennen. Er is veel veranderd sinds 1996. Alles is driemaal zo duur, de mensen hebben meer haast en minder geduld.

Ik zoek mijn vrienden van vroeger op. We zijn het contact verloren. Mijn schuld; ik heb jaren doorgebracht in de meest afgelegen delen van Afrika. Had geen telefoon, geen internet, geen televisie.

Toch geeft het een gevoel van thuiskomen om ze weer te zien. Ook onder hen zijn asielzoekers het thema van de dag, merk ik uit de gesprekken. Het onderwerp verdeelt niet alleen de politiek, maar ook de burgers. Iedereen heeft er een mening over. De tegenstellingen zijn heftig: de kwestie polariseert, dat is duidelijk.

Het is een stuk drukker dan vroeger. Op straat, in de winkels. Voller. Een vloedgolf aan toeristen, maar ook veel meer Nederlanders. Ik zoek het op; in het jaar dat ik hier vertrok woonden er vijftien miljoen mensen en nu zijn dat er zeventien miljoen.

Er is ook meer kleur op straat. Volgens Google heeft tegenwoordig ruim de helft van alle Amsterdammers een niet-westerse achtergrond.

Ondertussen maken de politici ruzie. Niets nieuws, dat deden ze in de jaren negentig ook, alleen zijn de thema's volkomen anders. Het stikstofdossier, de toeslagenaffaire... zaken waar ik nog nooit van heb gehoord en niets van weet.

Het klimaat. Toen ik vertrok was dat nauwelijks een thema; bijna niemand had in de gaten dat we op een ramp afstevenen door de opwarming van de aarde. Nu weet iedereen het.

En dan natuurlijk het migratievraagstuk, het onderwerp waarop het vierde kabinet-Rutte is gevallen. Dit gaat mij direct aan, ik ben zelf ook een migrant. Een remigrant om precies te zijn, want ik ben hier geboren en opgegroeid. Maar toen ik uit Nederland vertrok met bestemming Afrika was ik een migrant.

Het was mijn plan om er voorgoed te blijven, ik was klaar met de *rat race*, de stress, de vervuiling. Ik had mijn filmproductiebedrijf verkocht, met een groot feest van al mijn vrienden afscheid genomen, mijn familie had me uitgezwaaid op Schiphol.

In Kaapstad kocht ik een tweedehands auto en reed noordwaarts naar de Namib Desert, een van de mooiste en meest verlaten streken ter wereld. Bij

het passeren van de grens tussen Zuid-Afrika en Namibië kreeg ik zonder enig probleem een toeristenvisum van drie maanden.

De auto begaf het op een eenzaam kruispunt waar enkele vervallen gebouwtjes stonden. Het was er prachtig, de natuur was wild en ongetemd. Ik sloot me aan bij de enige twee bewoners van dit afgelegen gehucht met de toepasselijke naam Solitaire. Ik was meer dan welkom, de twee broers (net als ik begin veertig) konden wel wat hulp gebruiken in de dagelijkse strijd om het bestaan.

Ik bleek minder welkom toen ik ruim twee maanden later – mijn toeristenvisum was bijna verlopen – naar de hoofdstad Windhoek reed.

Namibië, decennialang bestuurd door de blanken van het Zuid-Afrikaanse apartheidsregime, werd nu geregeerd door zwarte, voormalige onafhankelijkheidsstrijders. Veel westerse landen steunden hen gul vanuit hun budget voor ontwikkelingssamenwerking; het gebouw van het ministerie van Binnenlandse Zaken was gloednieuw.

Ik vroeg een verblijfsvergunning aan bij de afdeling Immigratie. De dienstdoende ambtenaar keek me bedenkelijk aan. Wat wilde ik dan in Namibië?

Ik antwoordde dat ik een camping en een restaurant wilde beginnen in de Namib Desert, ik zag veel in de toekomst van de woestijn als toeristische bestemming.

Ze keek me achterdochtig aan. Ik kon de formulieren natuurlijk invullen, maar ik moest wel begrijpen dat Namibië in navolging van Zuid-Afrika een beleid van *affirmative action* volgde.

Ik wist wat dit betekende: als een zwarte en een blanke persoon streefden naar dezelfde positie, baan of vergunning werd deze toegewezen aan de zwarte. In Zuid-Afrika had dit al geleid tot het vertrek van veel hoger opgeleide blanken. Een andere officieel gebruikte term voor affirmative action is: *positive discrimination*.

Toch vulde ik het formulier in en kreeg een stempel, mijn aanvraag werd in behandeling genomen. Toen drie weken later mijn toeristenvisum verliep, verbleef ik in Namibië met onduidelijke status. Ik had geen visum, mijn aanvraag voor een verblijfsvergunning was in behandeling.

Precies dezelfde situatie als die van tienduizenden asielzoekers in Nederland, zo wordt mij bijna dertig jaar later al snel duidelijk uit de media.

Samen met de twee broers bouwde ik met geld dat ik liet overmaken uit Nederland inderdaad een camping en een restaurant. Het toerisme begon op gang te komen nu Namibië een veilig land was. We deden goede zaken en hadden al gauw tien (zwarte) personeelsleden in dienst. Het geld begon binnen te stromen, de broers (zelf van gemengde afkomst) vonden het allemaal prachtig.

Mijn verblijfsvergunning bleef een probleem. Elke keer als ik mij meldde op het ministerie werd mij met onduidelijke argumenten verteld dat mijn aanvraag nog in behandeling was.

Ondertussen veranderde de sfeer in zuidelijk Afrika snel. Zimbabwe en Zuid-Afrika stelden zich steeds radicaler op naar blanken, Namibië volgde. De stemming onder de lokale bevolking en de regering werd vijandiger.

Blanken waren welkom als toeristen, omdat zij immers iets kwamen brengen. Ik werd echter gezien als iemand die iets kwam halen – net als de vroegere kolonialisten. En dat terwijl ik om een verblijfsvergunning te krijgen behoorlijk wat geld had geïnvesteerd en tien werknemers en hun gezinnen te eten gaf met mijn bedrijf.

Ik begon me in de loop van drie jaar steeds minder welkom te voelen. Toen daar nog een zakelijk conflict met een van de broers bovenop kwam, besloot ik uiteindelijk – nog steeds zonder verblijfsvergunning of duidelijkheid over mijn status – om te vertrekken.

Het ging me aan het hart, ik was van de woestijn en van de Namibiërs gaan houden. Maar ik had hier duidelijk geen toekomst; ik had de verkeerde kleur en het verkeerde paspoort.

Mijn migratie naar Namibië was mislukt, maar ik wilde niet terug naar Europa. Ik gaf het niet op. Ooit was ik voor mijn werk als documentairemaker in Mali geweest, een land in West-Afrika. Het had me betoverd met zijn gastvrije mensen, de traditionele en zeer diverse cultuur, zijn ongerepte natuur.

Ik ging voor mijn tweede poging om mij als immigrant in Afrika te vestigen naar Djenné, een stadje in de diepe binnenlanden van Mali met prachtige, eeuwenoude lemen gebouwen, waar ik bij mijn eerste bezoek diep van onder de indruk was geweest.

Ik reisde ver terug in de tijd; hier was geen elektriciteit, geen telefoon, geen televisie of internet. De mensen leefden zoals ze dat al eeuwen hadden gedaan. Buitenlanders kwamen er nauwelijks, af en toe verscheen er een avontuurlijke reiziger die één of twee dagen bleef.

Ik vestigde me aan de oever van de rivier en bouwde een huis van leem. Ik leerde de plaatselijke taal en maakte vrienden.

Over een verblijfsvergunning hoefde ik mij in Mali geen zorgen te maken. Ik was al gauw bevriend met de plaatselijke politiecommissaris. Nadat ik een mooie bijdrage had achtergelaten 'voor de schoolboeken van de plaatselijke kinderen' of 'de verbetering van de riolering van de stad' stempelde hij mijn paspoort zonder verdere vragen elke drie maanden af. Zo ging dat jarenlang.

Mali bestaat voor een groot deel uit woestijn. Ten noorden van Timboektoe woont bijna niemand meer, behalve enkele nomaden. Een ideaal gebied voor organisaties als Al Qaida en andere radicale islamitische groeperingen om hun activiteiten te ontplooien en zich schuil te houden.

Enkele jaren na mijn aankomst in Mali begonnen de eerste aanslagen van terroristische groepen. Vaak werden zij gefinancierd vanuit het Midden-Oosten. Er werd een VN-missie in het leven geroepen om hen te bestrijden, maar die kon niet veel uitrichten in het enorme, moeilijk begaanbare

gebied. De problemen verergerden toen ook IS actief werd in de Sahara.

Parallel met de toenemende activiteiten van gewapende groepen vergrootten fundamentalistische moslimgroeperingen (voornamelijk uit Saoedi-Arabië) hun invloed door geld beschikbaar te stellen voor sociale projecten, koranscholen en de bouw van nieuwe moskeeën. Voorwaarde was wel dat de oude moskeeën, waar vaak talismans en andere producten van bijgeloof in waren gemetseld, moesten worden afgebroken.

Om me heen zag ik hoe gewone burgers langzaam maar zeker werden geradicaliseerd. Steeds meer vrouwen begonnen een hoofddoek te dragen, voorheen een grote zeldzaamheid. Steeds meer mannen werden fundamentalistisch in de uitoefening van hun religie.

Inmiddels had het wonder van de mobiele telefonie ook Djenné bereikt; een van mijn beste vrienden zette onder zijn profielfoto op WhatsApp de tekst *'verboden met ongelovigen te praten'*. Sommige oude vrienden wilden mij, een ongelovige, geen hand meer geven omdat dit volgens een zekere uitleg van de islamitische wetgeving verboden is.

Langzamerhand ontstond er een anti-westerse stemming.

Een nieuwe regering die na een staatsgreep aan de macht was gekomen verklaarde de VN-missie onder leiding van Frankrijk ongewenst. De westerlingen moest het land uit. In plaats daarvan nodigden zij de Russen uit om hen te helpen de terroristen in de Sahara te bestrijden.

Ik had toen allang begrepen dat ik ook hier geen toekomst had. Mijn migratie naar Namibië was mislukt door racisme, die naar Mali door religieuze radicalisering.

Dus verliet ik Afrika met een zwaar hart. Na een verblijf op het platteland van Portugal keerde ik uiteindelijk terug naar het land waar ik vandaan kwam.

Eenmaal terug in Nederland is het mij al snel duidelijk geworden dat ook hier bij veel mensen sprake is van een toenemend radicale houding als het

gaat over migranten. Toen het aantal Syrische vluchtelingen dat naar Europa kwam in 2015 sterk toenam, riep Angela Merkel in Duitsland *'wir schaffen dass'*, maar in Nederland braken hevige protesten uit in een aantal gemeentes waar men hen wilde onderbrengen. In Enschede, Lunteren en Heesch werden varkenskoppen neergelegd op plekken waar een AZC was gepland. In Geldermalsen braken rellen uit, de mobiele eenheid voerde charges uit en de politie moest waarschuwingsschoten lossen. Kleine kinderen liepen rond met borden *'AZC, nee nee nee'* en in de raadszaal hieven burgers woedende spreekwoorden aan.

Ook recent was er sprake van radicale incidenten, zoals in het dorp Albergen, waar opvangorganisatie COA in 2022 een klein hotel had gekocht om asielzoekers in onder te brengen. Er werd door de dorpsbewoners tegen gedemonstreerd, zelfs de plaatselijke politie was er kwaad over.

Ooit stond Nederland bekend als een tolerant land voor immigranten. Het bood de Joden die vervolgd werden in Spanje en Portugal aan het eind van de zestiende eeuw onderdak. Arbeidsmigranten of gelukszoekers waren dit zeker niet; ze zochten wel degelijk asiel, een toevlucht, bescherming in de lage landen.

Ze vestigden zich in Amsterdam en maakten de Gouden Eeuw mogelijk. Met hun geld werden de schepen gebouwd die naar de Oost voeren en beladen met rijkdommen terugkeerden.

Een eeuw later vluchtten de Hugenoten – net als de Joden die hen voor gingen als slachtoffer van godsdienstvervolging – uit Frankrijk naar Nederland. Ook zij brachten veel kennis en geld mee. Of Nederland de Joden en de Hugenoten nu een onderdak bood uit echte tolerantie of uit opportunisme, of beide: ze waren welkom.

De afgelopen dertig jaar heeft Nederland deze tolerantie grotendeels verloren. Dat ging in fases.

Eerst was daar in 1991 de spraakmakende rede over het minderhedenbeleid van VVD-coryfee Frits Bolkestein op een congres in Luzern. Hij verklaarde de integratie van moslims in de Nederlandse samenleving voor mislukt. Dit veroorzaakte in eigen land veel commotie, er volgde zelfs een aanklacht wegens discriminatie.

Vervolgens kwam enkele jaren later politicus Pim Fortuyn. Hij keerde zich fel tegen de multiculturele samenleving en de islamisering van Nederland. Hij noemde de islam een achterlijke cultuur en zei dat hij de grenzen wilde sluiten voor moslim-immigranten. Niet veel later werd hij vermoord.

De derde fase van de teloorgang van Nederland als bolwerk van tolerantie werd bereikt toen het nieuwe kabinet-Rutte in 2011 expliciet verklaarde dat de multiculturele samenleving failliet was en de Nederlandse cultuur altijd leidend moest zijn. Anderen moesten zich aanpassen.

Fase vier: het befaamde ‘minder Marokkanen’-incident uit 2014. PVV-leider Geert Wilders vroeg een volle zaal aanhangers of ze meer of minder Marokkanen wilden in Nederland, waarop de zaal ‘minder, minder’ scandeerde. Net als tegen Bolkestein werden ook tegen hem klachten wegens discriminatie ingediend, maar hij kwam er uiteindelijk mee weg.

Ten slotte waren daar de al genoemde volksoptstanden tegen asielzoekers in onder andere Geldermalsen (2015) en Albergen (2022).

Een klein jaar na de val van Rutte IV zou de teloorgang van Nederland als bolwerk van tolerantie naar immigranten zijn hoogtepunt bereiken met de installatie van een regering die voornemens is het strengste migratiebeleid ooit te realiseren.

Drie weken na mijn terugkeer ontmoet ik Jacqueline. Haar designbedrijf is overgenomen; ze wilde iets anders, was op zoek naar meer zingeving, vertelt ze. Nu werkt ze als coördinator op een AZC.

Ook ik zoek naar zingeving, realiseer ik me. Ik ben terug in Nederland, ik heb alle tijd van de wereld, maar ik heb niets om handen.

In de paar weken sinds mijn terugkeer ben ik tot de conclusie gekomen dat ik iets wil bijdragen aan de discussie rond migratie en asielzoekers, een van de belangrijkste thema's van het moment. Een thema ook dat sterk verbonden is met mijn eigen levensgeschiedenis.

Niet veel mensen zullen mijn perspectief hebben. Iemand die tot tweemaal toe zijn toevlucht in een ander land zocht, maar tweemaal werd afgewezen. Geen asiel (volgens Van Dale letterlijk: 'verlof tot verblijf') kreeg. Iemand die ze uiteindelijk in Afrika niet moesten.

En bovendien: ik wil gewoon zelf begrijpen wat er aan de hand is met Nederland.

Jacqueline vraagt of ik zin heb om eens te komen kijken op 'haar' AZC. Ze zal me rondleiden, voorstellen aan mensen. Ik ben altijd welkom!

'Onze bewoners zitten vol verhalen. Verschrikkelijke verhalen meestal, die ze graag kwijt willen. Verhalen die ertoe doen. Jij bent toch schrijver? Nou dan...'

Die avond realiseer ik me dat ze gelijk heeft. Ik wil hier iets mee, ik *moet* hier iets mee.

En zo is het begonnen; een jaar waarin ik een breed scala aan nieuwe mensen leerde kennen, van asielzoekers uit vele landen tot allerlei Nederlandse betrokkenen bij de asielketen, zoals COA-medewerkers, taaldocenten, AZC-artsen, asieljuristen, vrijwilligers van VluchtelingenWerk Nederland, hulpverleners in buitenlandse kampen en meer.

Er ging een wereld voor me open.

Het zou een bewogen jaar worden, een jaar vol verrassingen, inzichten en leermomenten, maar vooral ook een jaar vol ontmoetingen met fascinerende mensen.

Het werd een jaar waarin ik de verwickelingen rond de asielkwestie op de voet volgde, vanaf de val van het kabinet-Rutte IV tot en met het aantreden